

Prof. dr. Nermina Mujagić

Univerzitet u Sarajevu University of Sarajevo

Fakultet političkih nauka / Faculty of Political Sciences

nermina.mujagic@fpn.unsa.ba

OBNOVA DRŽAVNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE KROZ PRINCIPE ZAVNOBiH-a

RESTORATION OF THE BOSNIA AND HERZEGOVINA'S STATEHOOD THROUGH THE ZAVNOBiH PRINCIPLES

Uvod

Na oslobođenim prostorima, u teškim ratnim danima fašističke okupacije, nicali su oblici lokalne demokratske vlasti u BiH obećavajući više socijalne pravde i rušenje starog klasnog poretka (Kraljevina Jugoslavija i NDH) koji su se suprotstavljali svemu što je *bosansko* u smislu modernog poimanja državnosti, uključujući suverenitet i izgradnju državljanjskog identiteta.

Negacija buržajske vladavine (Bjekstvo Kralja Kraljevine SHS i Izbjeglička vlada u Londonu), ali i velikosrpske i velikohrvatske hegemonije, bila je važan okidač *masovne narodne mobilizacije* u oružanom, ali i u političkom smislu. Svjedok i akter historijskih događanja, Hamdija Ćemerlić podsjeća kako nikakav apel za odbranu Jugoslavije na početku rata nije bio uspješan, „pa ni apel CKKPJ, jer eksploatirane mase nisu imale razloga da se za nju bore, a potlačene nacije ni obezbjeđenje za opstanak, a kamoli za uspješan razvoj“ (Ćemerlić, 1968: 333). Ustanak je poprimio ozbiljne razmjere tek kada je izvršena jasna polarizacija „tako da je na jednoj strani stajala buržoazija, predstavljena u raznim grupama, koje su nastojale da sačuvaju postojeće društveno uređenje ... a na drugoj strani radnička klasa, predvođena KPJ, koja je bila za obnovu zajedničke države, ali uz korjenite promjene ne samo državnopravnih već i društveno-ekonomskih odnosa“ (Ćemerlić, 1968: 334). Narodnooslobodilački odbori (NOO) začeli su klicu demokratije *kroz nove oblike državnosti*. To je bila, u novijoj historiji BiH, prva mogućnost da narod organizira svoju samoupravnu zajednicu, da kroz rasprave na lokalnim skupštinama oblikuje svoj politički i javni život, po tzv. principu '*demokratije odozdo*'. Prema Borovčaninu, ZAVNOBiH je, kao najviši organ vlasti u Federalnoj BiH, izrastao iz NOO“ (Borovčanin, 1968: 431). Staviše, zavnobihovske ideje nadživljavaju i sve pokušaje destrukcije i dezintegracije

Bosne i Hercegovine, pa je historijski značaj ZAVNOBiH-a i jest u tome što je u bosanskohercegovačkom konglomeratu klasnih, etničkih, vjerskih, socijalnih i drugih tenzija pronašao *tačku političke integracije zemlje*.

Na Prvom zasjedanju Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH-a), koje je održano u ratnim okolnostima, u noći između 25/26 novembra 1943. godine u Mrkonjić Gradu prisustvovalo je 247 delegata iz cijele Bosne i Hercegovine, među kojima je izabrano 173 vijećnika ZAVNOBiH-a, 31 član Prezidijuma i 58 članova AVNOJ-a. Borovčanin ističe da su globalna i regionalna vojna kretanja zahtijevala da Narodna oslobodilačka Partija potraži svoj međunarodni legalitet uz prethodno unutrašnje konsolidovanje i dogovor o konstrukciji zajedničke države (Borovčanin, 1979: 173).

Ubrzano održavanje Prve bosanskohercegovačke skupštine praćeno je potrebom biranja vijećnika za Drugo zasjedanje AVNOJ-a, na kojem će se verificirati krucijalne odluke sa Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a. Presudnu ulogu u prihvaćanju zavnobihovske koncepcije BiH imat će Josip Broz Tito i Edvard Kardelj (Goldstain, 2019). Titu se danas može s pravom progovoriti mnogo štošta, ali nikad nije griješio u svojoj politici prema BiH. Još je na V Zemaljskoj konferenciji KPJ kategorički ustvrdio: „Bosna je jedno, zbog vjekovnog zajedničkog života, bez obzira na vjeru“ (Tito, 61). U svjetlu njegovog autoriteta, na konferenciji će se zaključiti kako je najvažniji zadatak komunista „borba protiv pokušaja srpske i hrvatske buržoazije da međusobno dijeli Bosnu i Hercegovinu i ne pitajući narode iz tih oblasti“ (Prema Zgodiću, 2000: 6)

ZAVNOBiH, u sva tri svoja izdanja je svojevrsna autobiografija tadašnje političke moći najviše koncentrirane u harizmatičnom vođi, ali njegov ideološki naboj leži u još jednoj činjenici a to je da je nastajao u revolucionarnom kontekstu. To mu daje *emancipatorski/prosvjetiteljski smisao* jer su dokumenti imali funkciju a to je obnova porušene zemlje i integracija društva, uprkos silama koje ga žele rasturiti i uništiti.

Nakon dvije godine zajedničke borbe protiv fašizma i okupacije, kroz Narodnooslobodilački pokret, građani i narodi Bosne i Hercegovine su 1943. godine konstituirali narodnu vlast i proglasili Republiku, utemeljenu na vrijednostima antifašizma, koji je sastavni dio europskih vrijednosti i šireg liberalno-demokratskog diskursa. Nekoliko fundamentalnih principa ZAVNOBiH-a utemeljili su bosanskohercegovačku modernu političku zajednicu. Prvi princip se odnosi na artikulaciju BiH kao pluralne zajednice i u svom individualnom (prava i slobode građanina) i kolektivnom (ravnopravnost narodâ) dijelu. Drugi princip definira BiH kao političku

zajednicu utemeljenu na socijalnoj pravdi koja omogućava akomodaciju, razvoj i emancipaciju različitosti unutar zajednice, dok je treći princip odredio civilizacijske temelje bosanskohercegovačke političke zajednice kao antifašističke. Iako postoje interpretacije da su ovi principi isključivo 'komunističko ideološko nasljeđe', cilj ovog testa jeste da demonstrira da je većina dokumenata, a posebno *Deklaracija o ljudskim pravima građana BiH* (1944) svojevrsno civilizacijsko postignuće, povelja budućeg ustava BiH, a da je famozna formula po kojoj je BiH i srpska, i hrvatska i muslimanska, te istovremeno ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska (1943), dokaz da su narodi BiH iscrpili svoje pravo na političko samoopredjeljenje.

Društveni pluralizam Bosne i Hercegovine

Na Prvoj revolucionarnoj bosanskohercegovačkoj skupštini obnavljajući državnost BiH, aktom suverene volje njenih naroda i građana ispisan je do sada jedini društveni ugovor koji je konstituirao kao suverenu republiku Srba, Hrvata i Muslimana. BiH je zavnbihovskim utemeljivačkim dokumentima (1943. i 1944) određena kao republika svih svojih naroda, dakle kako je zapisano u Rezoluciji, ona nije ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska, već je i srpska i hrvatska i muslimanska, i istovremeno, republika svih svojih građana kao pojedinaca kojima je dostupan najširi skup individualnih ljudskih prava i sloboda.

Ovaj akt od historijskog značaja potkopao je hegemonijski uniformni model klasične države-nacije koje su tada nastajale u srednjoj i jugoistočnoj Europi. On je također potkopao dominantni model rješenja nacionalnih pitanja u sovjetskom i jugoslavenskom svijetu koje su slijedile klasične države-nacije sa svojim dominantnim etnički homogenim središnjim etničkim narodima. Rješenje za BiH bilo je *politički presedan* jer je odudaralo od drugih, pa se ponekad, posebno iz današnje perspektive čini da je BiH nedostajao *bosanski nacionalni obuhvat*. Pozicija BiH u kojoj je BiH svačija i ničija, ostavljen je prostor za kasniju relativizaciju političkih rješenja koja su se nudila 1923. godine i 1939. godine.

Procesi obnove državnosti BiH i Jugoslavije razvijali su se istovremeno. U *Rezoluciji* s Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a iz 1943. već stoji da će „narodi BiH učestvovati ravnopravno s ostalim našim narodima u stvaranju i izgradnji nove demokratske federativne Jugoslavije“ (ZAVNOBiH dokumenti, 1968) Princip etničke ravnoteže tj. shvaćanje jugoslavenske federacije izaziva i danas mnogobrojne kontroverze jer princip potpune etničke ravnoteže nije spojiv ni sa pravnom državom niti sa parlamentarnom demokratijom.

Paradoks između građanskog i etničkog političkog predstavljanja očitovao se u mnogi aspektima, mada postoje mišljenja da poimanje nacije i naroda u bivšoj Jugoslaviji bilo 'dvostruko'. Sam oficijelni grb FNRJ činio je pet baklji i simbolizirao pet jugoslovenskih naroda, što ukazuje na etnički federalizam baziran na sovjetskim principima (etnoteritorijalni federalizam) i pravu naroda na samoopredjeljenje. Međutim, prema uvidima Čemerlića u BiH on je nadopunjen principom običajnosti da se u BiH kroz vjekove živjelo u različitosti (Čemerlić, 1968: 339). Važnu u komponentu obnovljene državnosti, Redžić obrazlaže „vraćanjem BiH samoj sebi, svom autentičnom historijskom izvoru“ (Redžić, 1968: 20).

Čuvena formula određena tačkom br.5 Rezolucije ZAVNOBiH-a da BiH nije ni srpska ni hrvatska ni muslimanska, već je i srpska, i hrvatska i muslimanska, nije značila samo jednakost etničkih naroda na ovim prostorima. U temelj bosanskohercegovačke političke zajednice postavlja se 1943. godine *pluralistički princip* više zasnovan na etničkoj razlici, koji bosanskohercegovački identitet oblikuje međuetničkim interakcijama tako da se nije govorilo o položaju jedne etnije, a da istovremeno u promišljanje ne uzme položaj druga dvije, niti se govorilo o pojedincu u apstraktnom smislu izuzetom iz društvenog konteksta. Stvaranje institucionalnog okvira po principu etničke ravnoteže u kojem se bosanskohercegovački pluralitet akomodira može se i kritički sagledati posebno u kontekstu 'operacionalizacije' Rezolucije kojom se pitanje Muslimana ignorisalo na jedan duži rok. Prema uvidima Čemerlića „Muslimani nisu smatrani kao posebna nacionalna zajednica, već kao potencijalni Srbi ili Hrvati, pa iako se u najvećem dijelu dotle nisu bili izjasnili, pretpostavljalo se da će se tokom vremena izjasniti i tako pitanje nacionalnog karaktera BiH definitivno riješiti. Ovo shvaćanje temeljilo se na pogrešnoj pretpostavci, u stvari na usvojenom buržoaskom shvaćanju koje je ranije formirano, a ovom prilikom nesvjesno usvojeno (Čemerlić, 1968: 339). Tako je Muslimanima oduzet status političkog naroda koji je bio njen najveći demografski supstrat.

Opori politikama podjele

Ako izuzmemo navedene slabosti kojih je bilo sigurno i u drugim segmentima, podvig generacije ljudi iz 1943. godine bio je epohalan. Dakle, i tada su postojale politike podjele, ali na njih se ogovaralo razboritošću, ili modernim jezikom politologije kazano neposluhom i građanskom netolerancijom. Odvažnost vizije o antifašističkoj borbi, izgradnji narodne demokratije uvjetovano je historijskim ishodištima i aktivizmom. Sjetimo se pisama napredne bosanskohercegovačke studentske omladine iz 1937, 1938. i 1939,

ljevičarskog časopisa Putokazi iz Zagreba, Pete zemaljske konvencije KPJ iz 1940. koja je posebnu pažnju posvetila BiH. Predratna previranja i nacionalna netrpeljivost bili studentska briga. U tim dramatičnim periodima nacionalno pitanje razmatralo se površinski i često na štetu jedne etničke skupine. Ali, razumijevanje BiH kao autonomne zemlje pošlo je od oštrog suprotstavljanja politikama podjele kao što je bio Sporazumu Cvetković–Maček koji je djelo BiH da bi se riješilo srpsko i hrvatsko pitanje.

Naime, Bosna i Hercegovina je već ranije, tačnije Nagodbom Cvetković–Maček (1939) bila predviđena za teritorijalno komadanje između 'srpske i hrvatske buržoazije' koja je, nakon više godina burnih političkih previranja, ušla u proces unutarnje federalizacije Jugoslavenske kraljevine na etnonacionalnom principu. Međutim, osim što je zauzela jasan stav o pitanju BiH uz sami rat, a osobito tokom rata na temelju masovne oružane oslobodilačke borbe, bosanskohercegovačka i jugoslavenska KP je, ne bježeći od suočavanja s nacionalnim pitanjem, izgleda razvijala specifičnu koncepciju federalizma koji bi prevazilazio uobičajeni, 'buržoaski' federalistički nacionalni model, odnosno model 'nacije-države'. Štaviše, zavnobihovska konstitucija bosanskohercegovačke političke zajednice suprotstavila se dezintegrativnom etnonacionalističkom pristupu kakav je bio sročena u nagodbi 'Cvetković–Maček' tridesetih godina XX stoljeća. Njegova ideja 'konačnog rješenja' srpsko-hrvatskog nacionalnog pitanja podrazumijeva je temeljito teritorijalno razgraničenje BiH koje bi obuhvatilo što je moguće više pripadnika jednog ili drugog naroda u okvirima nove nacionalne države. Međutim, podjela BiH je bila izraz nepravde i prema, "Srbima i Hrvatima i muslimanima (Bošnjacima), kako je govorio Rodoljub Čolaković. Prema mišljenju Pejanovića, Pripojiti BiH ma kojoj od ovih dviju (hrvatskoj ili srpskoj federalnoj jedinici) značilo bi izazvati niz sumnji kod Hrvata, odnosno kod Srba, a pogotovo kod Muslimana. Takvo rješenje bilo bi i netačan i politički štetan odgovor na ono zlosretno pitanje: «Čija je Bosna, srpska ili hrvatska?», koje su pokazali velikosrpski i velikohrvatski šovinisti.. (Pejanović, 2012: 27–28). Takvih civilizacijski otpori su ulijevali nadu, pružali su nam smo snove, i individualne i kolektivne.

Kad kritički sagledavamo ovaj proces, možemo govoriti i o nepoštivanju individualnih ljudskih prava i sloboda. Međutim, obračun sa etatizmom doveo je do demokratizacije jugoslavenskog društva dolazi sredinom 60-ih godina pa će 1971. godine Partija konačno priznati da su 'Muslimani su nacija' (Bilandžić, 1985: 416). Prema Bilandžiću predstavnici SKBiH na liniji daljnjeg jačanja subjektiviteta i suvereniteta te republike kao zajednice Muslimana, Srba i Hrvata oštro su kritizirali sve češće pretenzije srpskih i hrvatskih hegemonista prema BiH. Podržali su politiku pune ravnopravnosti u

odnosima među članicama federacije. „Rukovodstvo BiH bilo je jedinstveno i držalo je situaciju u svojim rukama. SKBiH energično je razvijao proces nastajanja bosansko-hercegovačke državnosti uopće, a u tome posebno i 'priznavanje' muslimanske nacionalnosti (Bilandžić, 1985: 416).

Bilo bi nedostavno pisati o ZAVNOBiH-u a ne spomenuti i značaj Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a koji je održan 1944. u Sanskom Mostu. Na ovom zasjedanju, u duhu slobodarske političke tradicije autentičnih narodnih pokreta, kao što su bili Francuska građanska revolucija (1789) i Američki ustanak za nezavisnost (1776), koji su donijeli svoje deklaracije o slobodama i pravima građana, usvojena je već spomenuta Deklaracija ZAVNOBiH-a o pravima građana Bosne i Hercegovine. Riječ je o jednom od najsvjetlijih dokumenata koje predstavlja nepresušno vrelo inspiracije u borbi za ljudska prava i građanske slobode. Naime, Deklaracijom o ljudskim pravima utvrđeno je da smo zajednica 'jednakih i slobodnih građana'. U njoj su naglašeni ostvareni rezultati u narodnooslobodilačkoj borbi, te temeljni principi i prava građana od kojih će većina naći svoje mjesto u prvom Ustavu BiH. Deklaracija je garantirala slobodu vjeroispovijesti, izbora, udruživanja, slobodu štampe, lične imovine, sigurnost građana, slobodu private inicijative u ekonomiji i jednakost žena s muškarcima. Riječ je o Deklaraciji koja je usvojena četiri godine prije nego je usvojena UN -a Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima i radi se o 'principijelno' nekomunističkom tekstu prikladnom za sve one koji dijele istinske humanističke i neideološke vrijednosti (Mujkić, 2019: 355). Dakle, nije ključna poruka ZAVNOBiH-a samo o obnovi državnosti BiH, nego u jednakosti svih bosanskohercegovačkih naroda i građana, i njihovoj međusobnoj solidarnosti.

Odluke s ovih konventa, svojevrsni su autohtoni politički ugovor koji odgovara na ono vječno političko pitanje: šta je to što građane i narode BiH drži na okupu? Nije to samo princip etničke ravnoteže jer šta čini osnovnu razliku između Srba, Hrvata i Bošnjaka nije shvaćeno ni do danas. Ali protivljenje starojugoslavenskom nepravednom i ugnjetavačkom poretku, otpor fašističkoj okupaciji odredit će *bosanskohercegovačku odvažnost – civilizacijskim podvigom.*

Prema uvidima Pejanovića, Rodoljub Čolaković, koji je bio prvi nakon ratapredsjednik Narodne vlade Skupštine SR BiH, revolucionar i republikanac, odredio je ton prvog zasjedanja bosanskog revolucionarnog konventa tako da je revolucionarna skupština postala najviše političko tijelo BiH. Akt njezine suverene volje bio je prvi dio izvornog, modernog, do sada jedinog, društvenog ugovora bosanskohercegovačkih naroda i građana. Samim tim što je nastao i organizovao se usred rata, ZAVNOBiH koji je imao najvišu podršku naroda i vojske, bio je najdemokratskiji i najlegalniji politički

predstavnik kojeg je narod ikad imao u BiH. Prema Borovčaninu „Nikakva druga, sem istinski narodna, demokratska vlast, ne uživa povjerenje širokih narodnih masa“ (Borovčanin, 1968: 434)

Proces reafirmacije državnosti BiH riješio je osnovna pitanja državnog položaja i uređenja BiH. Usvajanjem ključnih strateških dokumenata Rezolucije i Proglas naroda Bosne i Hercegovine potvrđeni su osnovni politički principi koji su postavili temelje za organiziranje nove državne strukture, koja po svom sadržaju, kako kaže Pejanović, uvelike „nadilazi model: jedna nacija – jedna država“ (Pejanović, 2012: 31) i počiva na ključnim elementima kao što su „ideja nacionalne slobode, ideja nacionalne ravnopravnosti i ideja napretka u socijalnom razvoju“ (Pejanović, 2012: 31). Ove ideje nisu bile lako ostvarive, ali u cilju prevezilaženja međuetničkih tenzija, u tekstu Rezolucije stajalo je: „u plamenu narodno-oslobodilačke borbe brišu se tragovi zlosreće prošlosti i stvara se nerazduživo bratstvo naroda Bosne i Hercegovine koji više neće dozvoliti da njihova domovina bude predmet velikosrpske, velikohrvatske i muslimanske reakcije (ZAVNOBiH dokumenti, 1968: 72)

Dakle, dokumenti nisu doneseni zato što je razlika između Srba, Hrvata i Muslimana/Bošnjaka tada bila nevažna (ona postoji najviše u konfesionalnom smislu), i ne zato da bi ona s vremenom nestala. Štaviše, razlika je bila prevažna, ali jednostavno nije bila neprijateljska, i zbog toga je insistiranje na *bratstvu i jedinstvu u različitosti* nadilazilo vrijeme u kojem je nastajalo. Ali to je samo jedan čitanje ZAVNOBiH-a. Drugo, mnogo značajnije jeste pozicioniranje i Srba i Hrvata i Bošnjaka u svojstvo egzistencijalno-socijalnih kategorija. Cilj je bio stvoriti takvu vlast koja će osigurati zakonodavstvo koje je u skladu sa suvremenim shvaćanjima socijalne pravde i dostojanstva čovjeka.

Ključna poruka ZAVNOBiH-a onda, kako sugerira Dragan Markovina, nije u državotvornosti nego u jednakosti svih bosanskohercegovačkih naroda i njihovoj međusobnoj solidarnosti. Ovdje treba posebno naglasiti kako je riječ o tradicionalnom pristupu ljevice pitanjima države. Iz čega je slijedilo da su samo ime i okvir određene zemlje posve periferni u odnosu na njezin stvarni sadržaj. Preciznije govoreći, država je predstavljena kao oruđe za razvoj i podizanje kvaliteta društva, a ne obrnuto. Imajući u vidu tu logiku da država ne može biti cilj sama po sebi, jasno je kako se ključna poruka ZAVNOBiH-a iščitava u krivom ključu (Markovina, 2014).

Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a, koje je održano u oslobođenom Sarajevu od 26. do 28. aprila 1945. godine zaokružena je struktura državne vlasti u BiH. Zato je ZAVNOBiH značajan u 'sva tri svoja izdanja' (1943, 1944 i 1945) gdje su donesene odluke da narodi BiH sami upravljaju svojim razvojem. Vođeno

modelom socijalističkog federalizma Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a vrši političku i institucionalnu transformaciju ratne Federalne BiH u „narodnu državu republikanskog oblika“ kako kaže Član 1 Ustava NRBiH u kojoj, kako dalje kaže Član 7: „sva vlast proizlazi iz naroda i pripada narodu“ koji učestvuje u političkom životu preko svojih predstavničkih tijela izabраних „na osnovu opšteg jednakog i neposrednog izbornog prava tajnim glasanjem“ (Član 8).

Politički subjekt NRBiH je građanin a Član 11 određuje da su „u NRBiH njene narodnosti u svemu ravnopravne“ dok Član 14 određuje da „nacionalne manjine u NRBiH uživaju pravo i zaštitu svog kulturnog razvitka i slobodne upotrebe svog jezika“. BiH je vidimo na svom početku konstituirana kao republika bez uobičajenih (zavnobihovskih) referenci na etničke partikularne identitete, odnosno kao 'republika svojih građana' koji konstituiraju njezin narod.

U Članu 2 čak se izrijeком referira na „slobodnu volju svoga naroda“ (u jednini, politički narod, demos), i kaže se dalje „bez razlike narodnosti i vjeroispovijesti“. Takav jedinstven politički subjekt, kako dalje navodi ovaj član, ujedinjuje se „na osnovu načela ravnopravnosti s Narodnom Republikom Srbijom, Narodnom Republikom Hrvatskom, Narodnom Republikom Crnom Gorom, Narodnom Republikom Makedonijom i Narodnom Republikom Slovenijom u zajedničku, saveznu državu – FNRJ“.

Dakle, temeljni zadatak Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a ogledao se u stvaranju okvira koji će utvrditi dalji put razvitka BiH kao federalne jedinice jer tom zasjedanju doneseni važni akti za BiH kao članicu jugoslovenske federacije kao što je konstitucija prve Narodne skupštine Federalne BiH i Zakon o narodnoj vladi na osnovu kojeg je dva dana kasnije, 28.4.1945.godine formirana prva Narodna vlada BiH itd.

Otpor kapitalizmu kroz narodnu demokratiju i princip socijalne pravde

U Preambuli Deklaracije stoji: „Narodna demokratska vlast obezbijedit će putem zakonodavstva svim trudbenicima grada i sela život u skladu sa savremenim shvatanjem socijalne pravde i dostojanstvom čovjeka“ (Nešković, 1983: 581). „Istorijska era BiH, otpočeta ZAVNOBiH-om, proklamovala je načela društvene i nacionalne jednakosti i ravnopravnosti njenih građana i naroda, ukidanje izrabljivanja čovjeka po čovjeku i naroda po narodu, ukidanje klasnih i nacionalnih privilegija“ (Redžić, 1968: 13). Ovaj princip radikalne socijalne pravde, prema Redžić-u, usmjeren je na borbu

protiv eksploatatorskog klasnog poretka, koji prirodom svojih odnosa proizvodi izrabljivačke i ugnjetavačke odnose. Iz toga proizilazi, zaključuje Mujkić, da su utemeljitelji moderne bosanskohercegovačke pluralne republike jasno uvidjeli da je borba protiv nacionalizma nemoguć posao ukoliko istovremeno nije i borba za socijalnu pravdu i suočavanje s posljedicama kapitalističkog poretka (Mujkić, 2019: 357).

ZAVNOBiH je zahtijevao istovremeno i socijalnu pravednost i jednakost jer se, „na socijalnoj nejednakosti njenih građana temeljila se gotovo petovjekovnu historija neravnopravnosti naroda BiH“ (Redžić, 1968: 13). Redžić konstatira, „da je ovdje riječ o jednoj pojavi karakterističnoj i zakonitoj u istoriji nastanka i razvoja nacionalnih država, što je najprije na Zapadu, a zatim na Istoku izvršeno pod vođstvom buržoazije, bilo praćeno težnjama tih država, odnosno njihovih buržoazija za proširenjem državnih teritorija“ (Redžić, 1968: 13). Buržoaziju karakterizira „klasni egoizam“ koji „razjedinjava narod i zaoštava nacionalne suprotnosti“ (Redžić, 1968: 13). jedinstvo pluralne političke zajednice mora počivati isto tako na subjektivitetu klase. To mora biti ona klasa „čiji društveni interes ne dolazi u suprotnost s načelom i praksom nacionalne ravnopravnosti, klasa koja prirodom svog društvenog bića, jer teži ukidanju svakog oblika eksploatacije čovjeka, svojim vlastitim oslobođenjem nosi istovremeno i oslobođenje čovjeku jedinki, to jest građaniinu i nacionalnoj zajednici čiji je ona organski dio“ (Redžić, 1968: 13).

ZAVNOBiH-ovski projekt utemeljenja pluralne političke zajednice počivao je na inkluzivnijoj kategoriji klase – radničke klase, shvaćene u najširem smislu kao 'radni narod', politički, ujedno i etnički narod koji preživljava od svoga rada. Tako, piše Redžić, „radnička klasa u BiH ... ne konstituise jedinstvenu bosansku naciju, već njeno podizanje u nacionalnu klasu i konstituisanje u naciju znači da je ona došla na čelo nacionalnog razvitka u BiH i postala vodeća snaga u bosanskom društvu“ (Redžić, 1968: 13).

Dakle, pluralitet 'radnog naroda' na svom revolucionarnom konventu u Mrkonjić Gradu 1943. ne poseže za buržujskim projektom izgradnje države-nacije. Na tom konventu, prema Mujkiću, desilo se svojevrsno ponavljanje revolucionarnog čina francuskog Trećeg staleža koji je rekao 'mi smo narod', odnosno mi smo 'politički narod'. Taj narod smo 'mi koji živimo od svog rada', koji smo ugnjetavani i eksploatirani. Ova dimenzija socijalne pravde i jednakosti upravo je osiguravala najširu moguću inkluzivnost i jedinstvo pluraliteta u njegovoj različitosti (Mujkić, 2019). Rasprave o upravljanju zemljom, socijalnoj pravičnosti predstavljene su u mnogih dokumentima ZAVNOBiH-a i člancima koji ih pokušavaju naučno elaborirati. One i danas mogu biti osnova govora koji ispunjavaju političku funkciju emancipacije. Na

Trećem zasjedanju ZAVNOBiH Rodoljub Čolaković u svojim govorima se bori protiv birokratizma i korupciji kad govori o vlasti koju je izvojevao narod da bi pomoću nje izgradio sebi bolji, čovječniji i sretniji život. Hamdija Čemerlić kazuje o rodoljubljivim oficirima, jedinstvenoj vladi, moćnim saveznicima, Vasilj Semak o dobro plaćenim radnicima, Soja Čopić i Rada Vranješević o borbi žena za slobodu, Boško Hadžić o obnovi zemlje, Muhidin Hamidović o tome da nam niko nikad neće više prigovoriti da nismo sposobni upravljati našom zemljom. Ove fragmentirane izjave vijećnika, ukazuju na jedno političko zrenje da je Bosna autonomna provincija, entitet za sebe ('corpus separatum' u pravom smislu te fraze), da ne može više biti povratka na starojugoslavenski tretman, odnosno ignoranciju ove pokrajine. Prije osam decenija očigledno je da su komunisti vlast razumijevali nije samo kroz pojam, nego i koncepciju koja zahtjeva jasan politički angažman.

Na zasjedanju ZAVNOBiH-a u Sanskom Mostu donesena je *Odluka o ustrojstvu i radu narodnooslobodilačkih odbora i narodnooslobodilačkih skupština u Federalnoj BiH* koja nam pruža uvid u kontekst u građanin Deklaracije stiče biračko pravo i kako ga ostvaruje. Srezovi i oblasti predstavljaju administrativno teritorijalne jedinice, a narodnooslobodilački odbori bit će predstavnici izvršne vlasti. To nije Roussoov apstraktni građanin, već građanin narodnooslobodilačkog odbora (NOO), odnosno aktivni sudionik skupštine ili zbora birača koji učestvuje u donošenju odluka koje oblikuju njegovu ili njenu političku zajednicu: lokalnu, regionalnu, pa i onu državnu. Deklaracija zagovara aktivnu participaciju karakterističnu za republikansko uređenje vlasti koja od građana očekuje da učestvuje u borbi protiv okupatora i njegovih pomagača. Druge obaveze odnosi se na socijalna pitanja ali i pomaganje slabijim skupinama porodica poginulih boraca.

U Članu 1 Odluke ističe se kako „sva vlast u Federalnoj BiH pripada narodu koji predstavljaju NOO, narodnooslobodilačke skupštine i ZAVNOBiH“ (Borovčanin, 1968: 426). To znači da je to „oblik narodne i demokratske vlasti koji se nije zadovoljio formalnim priznanjem građana, već je stvorio sve potrebne uslove da se građani mogu samostalno koristiti pravima u svim oblastima državnog i društvenog života“ (Borovčanin, 1968: 426). Od prvih ustaničkih dana do Drugog zasjedanja, mreža NOO sastojala se od tri oblasna (za Bosansku Krajinu, istočnu BiH i za Hercegovinu), tri gradska odbora (Sarajevo, Tuzla, Mostar) i bar 15 okružnih NOO... Pedesetak sreskih NOO objedinjavalo je gotovo 500 opštinskih i mjesnih NOO, dok bi seoskih NOO moralo biti bar 2000. Prema Čauševiću, dinamika širenja i jačanja mreže bila je povezana jačanjem antifašističkog pokreta u BiH. Ako njima dodamo, donošenje prvo Fočanskih, a kasnije Krajiških propisa, ova kompleksna mreža narodne demokratije može se smatrati autentičnim oblikom neposredne

demokratije koji jeste pratio oružanu oslobodilačku borbu ali je bio i temelj budućeg državnog uređenja BiH. Ovi odbori predstavljali su izraz neposredne demokratske volje slobodnog naroda pa su na njegovim osnovama izgrađivala nacionalna ravnopravnost.

Upravo kao posljedice potreba proisteklih iz oružane borbe razvila se mreža „demokratije odozdo“ polazeći od konkretnih ljudi i sredina sa svojim specifičnim problemima – čime je bio otpočeo i opsežni proces izgradnje bosanskohercegovačke republike.

ZAVNOBiH-om su potvrđene i utvrđene granice Republike, definiran njen teritorijalni integritet i konstituirana republička vlast. Sve su to elementi državnog / republikanskog suvereniteta, koji se decenijama poslije napadaju i ugrožavaju. Oligarhija Komunističke partije je, na žalost, odmah po zauzimanju institucija i poluga državnih moći presjekla, kako Marko Atilla Hoare kaže, „organske veze sa stanovništvom“ (Hoare, 2019: 454), najprije u vojnom, a potom postepeno i u političkom smislu institucionalizirajući svoju diktaturu po ugledu na sovjetski režim. Radikalni demokratski instrumentarij vladavine odozdo začet u oružanoj borbi, u političkoj borbi za opstanak novog režima i očuvanje oružane hegemonije, postaje polako teret koji je, što je moguće prije, morao biti obesmišljen i u radikalnoj političkoj ofanzivi (koja bi se slobodno mogla nazvati kontra-revolucijom) koja je imala i svoje objektivne uzroke u zategnutoj situaciji oko Trsta, potom Rezoluciji Informbiroa, oružanom djelovanju ostataka klerofašističkih bandi i orkestriranom djelovanju reakcije. Ubrzo su institucije narodne demokratije postale pukim emiterima naloga partijske vrhuške odozgo. Otvoreni forumi radikalne demokratije – NOO – više se nisu mogli tolerirati. Hoare zaključuje da su „slabost komunističkog režima, neprijateljstva u narodu prema njemu, umišljeni strah od opozicije, slabost i neefikasnost organa nove države, usmjeravali komuniste prema diktaturi“ (Hoare, 2019: 445).

Zaključak

No, bez obzira na kritike procesa prethodnog režima, iz današnje perspektive zavnobihovska koncepcija pluralne političke zajednice proturječi i širem, socijalističko-jugoslavenskom okviru. Političkom razboritošću bosanskohercegovački narodi pokazali da briga/empatija i o političkoj, ali i društvenoj ravnopravnosti naših etničkih skupina i individua može učiniti zemlju uspješnijom. Taj imperativ stvaranja uslova za socijalnu pravičnost, stvarao je kontekst u kome će pobrojana prava i slobode imati smisla. Bez sumnje da je socijalističko samoupravljanje u BiH bilježi svoj najveći ekonomski i kulturni uspon u povijesti, a kada je u pitanju njezin politički

subjektivitet, moglo bi se reći da je efektivno on bio najjači upravo u ovom periodu. Zato, stalno podsjećanje na vrijeme antifašističkog NOR-a nužno zbog razumijevanja sadašnjosti i kreiranja bolje budućnosti. Iskustvo iz posljednje decenije XX stoljeća govori da kod nas određena prošlost nije završena ni prevaziđena, te da su nam revolucionarna vitalnost potrebna da se suprostavimo tuđim ratovima koji hrane naše unutrašnje sukobe. Zato su antifašizam i ZAVNOBiH ovoj zemlji potrebni jako kao i prije više od 70 godine jer moderna državnost BiH traži nanovo redefinisanje sadržaja kataloga političkih, socijalni i kulturni vrijednosti na koje ova zemlja polaže historijsko pravo.

Literatura

1. Borovčanin, D., 1979. *Izgradnja bosansko-hercegovačke državnosti u uslovima NOR-a*, Svjetlost, Sarajevo.
2. Čaušević, Dž., 2005, *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine*, Dokumenti sa komentarima. Magistrat. Sarajevo.
3. Čemerlić, H., 1968. *Položaj Bosne i Hercegovine u jugoslovenskoj zajednici od ZAVNOBiH-a do Ustava SR BiH*, Prilozi. Sarajevo.
4. Hoare, Marko A., 2019. *Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu*, Dobra knjiga, Sarajevo.
5. Imamović, M., 2013. *ZAVNOBiH i državopravni kapacitet BiH*, Historijska traganja, BiH.
6. Markovina D., 2014., *Muke s patriotizmom*. Tačno. net, <https://arhiva.tacno.net/novosti/dragan-markovina-muke-s-patriotizmom/> - datum pristupa 17. 01. 2024.
7. Mujkić A., 2019. „ZAVNOBiH – Bosna i Hercegovina kao antifašistička zajednica vrijednosnog pluralizma“, u zborniku radova sa Međunarodne naučne konferencije „75.godišnjica Prvog zajeđanja ZAVNOBiH-a: povijesna utemeljenost obnovljene državnosti BiH u 20. i 21. stoljeću (urednici Pašalić A., Pejanović M., Katz, V.) ANUBiH, Sarajevo.
8. Nešković, S., 1963. *Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a*, Stvarnost, Zagreb.
9. Pejanović, M., 2013. *Bosna i Hercegovina od ZAVNOBiH-a do Daytonskog sporazuma – kontinuitet izgradnje državnosti u XX stoljeću*, Historijska traganja, BiH.
10. Redžić, E., 1968. *Društveno-historijski i politički korijeni ZAVNOBiH-a*, Prilozi. Sarajevo.
11. *ZAVNOBiH – DOKUMENTI 1943-1944*, 1968., Veselin Mašleša, Sarajevo.
12. Zgodić, E., 2000, *Titova nacionalna politika*, Kantonalni odbor SDP-a BiH, Sarajevo.